

Л. М. Жванко

*Харків, Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова*

БІЖЕНЦІ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ЖІНОЦТВО УКРАЇНИ

Велика війна, в яку європейські держави вступили мало не з радістю, сподіваючись отримати швидку та блискавичну перемогу, перетворилася на п'ятирічний жах першої в історії індустріальної і по-справжньому тотальної війни. Саме вона, за влучним висловом Генріха Манна, і стала «матір'ю катастроф ХХ століття». При цьому військове протистояння породило низку гуманітарних проблем, серед яких надзвичайної гостроти набула проблема біженців. Біженство, у всій його багатогранності, стало надто вже складним і, за великим рахунком, несподіваним у таких масштабах випробуванням для держав.

В Україні ця війна забута, та і, за великим рахунком, пам'ять про неї нікому не потрібна. Сьогодні мало кому відомо про дітей, які втікали на фронт, про дружин, які йшли до діючої армії услід за своїми чоловіками. Вона [пам'ять] просто стерлася під вагою наступних трагедій і випробувань, хоча слід усвідомити й нам, що саме ця війна стала їх першопричиною, спровокувавши виступ українців по різні боки Східного фронту. Досить слушно з цього приводу зауважив Пітер Гетрелл, британський історик, керівник Міжнародного проекту «Переміщення людей на просторах колишньої Російської імперії у 20-ті роки»: «Коли біженці взагалі були викреслені з історії, то біженці-жінки були викреслені подвійно. Їх згадували тільки тоді, коли було необхідно зобразити нещасних жертв, чия «нагота» так і кидалася в очі сучасникам». Пояснення цього він, як дослідник проблеми біженства та його гендерного контексту, вбачає у складнощах «вписати» цих людей в існуючі на той час суспільні групи. Ще менше розкрита та сторінка історії, яка стосується участі українок у справі опікування біженцями в роки Великої війни.

Відтак метою запропонованої розвідки є показ участі українського жіноцтва в комітетах, які надавали допомогу біженцям Першої світової війни. Війна і жінка – абсолютно протилежні поняття. Коли перша своїм деструктивним началом руйнує світ, звичне життєве середовище, ба, навіть ставить під загрозу існування людської цивілізації, то жінка в екстремальних умовах збройного конфлікту мобілізує всі свої сили на збереження свого роду та своїх дітей. І саме жінка, рятуючи своїх дітей від наступаючого ворога, голоду та холоду в дорозі, постійних нестатків та злигоднів біженецького життя, хай це не прозвучить пафосно, врятувала світ для нащадків. Проте, доля жінки-біженки, її внутрішній світ й до цього часу залишається поза увагою дослідників.

Перша світова війна призвела до грандіозного руху цивільного населення теренами Російської імперії, особливо з літа 1915 р., коли в результаті поразки російських військ на фронті, маса біженців рушила у тиллові губернії (іншу категорію

склали вимушені переселенці: німці-колоністи та євреї). А в умовах, коли майже вся чоловіча половина суспільства була мобілізована, то жінки взяли на себе незвичні для мирного часу обов'язки – збереження домашнього вогнища та дітей. Дійсно, серед валок біженців із західних регіонів Російської імперії у тиллові губернії переважали саме жінки. Наприклад, протягом літа 1915 – зими 1916 рр. на Катеринославщині та Харківщині, які, у порівнянні з іншими українськими губерніями прийняли найбільшу кількість біженців, жінки склали відповідно 73 450 та 16 277 осіб. При цьому на їхньому утриманні перебувало 68 609 та 22 502 дітей. Вирваним зі звичних умов існування жінкам, у частині випадків без знання мови (серед біженок певний відсоток склали вихідці із польських та прибалтійських губерній Російської імперії), в чужому релігійному оточенні було досить важко переносити біженство. Невизначеність у майбутньому, туга за загубленими членами родини приводили їх у відчай. Інша частина жінок, мешканки толових губерній взяли, крім іншого на себе досить важливе завдання, участь у різних благодійних комітетах та структура, які й займалися соціальним захистом біженців. Це означає, що крім важливих для них сімейних обов'язків, виховання дітей, вони прагнули виконати й свій громадський та і загалом людський обов'язок, надаючи посильну допомогу цим знедоленим людям.

14 вересня 1914 р імператор Микола II підписав Положення про Комітет Її Імператорської Високості Великої Княжни Тетяни Миколаївни для надання тимчасової допомоги постраждалим від воєнних дій. Метою діяльності інституції було «...надання тимчасової допомоги особам, постраждалим від воєнних дій..., як тим, хто залишався у своїх місцевостях, так і тим, хто їх покинув за вимогою влади, або з інших, пов'язаних з війною, причин». Почесним головою Комітету була обрана Велика княжна Тетяна Миколаївна, образ якої в народі асоціювався із захисницею нещасних та знедолених. Реальним же керівником Комітету – «управляючим справами» – став Олексій Борисович Нейдгарт, відомий політичний і державний діяч, член Державної ради, виходець із відомого російського дворянського роду австрійського походження. Слід відзначити трагічну схожість долі О.Б. Нейдгарта і Великої княжни, якого у листопаді 1918 р. разом із донькою і сином було розстріляно більшовиками. До слова сказати, у 2000 р. Російська православна церква піднесла його до лику святих.

Положення про Тетянинський комітет стало одним із перших законодавчих актів Російської імперії, що регулювало справу біженства. Його десять статей визначили склад, компетенцію та напрямки роботи Тетянинського комітету. З часу його утворення і до осені 1915 р. Тетянинський комітет був центральним органом захисту біженців, користувався урядовою підтримкою та державними субсидіями

Українське жіноцтво активно долучилося до участі в діяльності губернських та повітових відділень Тетянинського комітету. Так членами Волинського губернського відділення були Н.І. Оржевська, П.П. Вяхирева, Катеринославського – Л.Бровцина, О.К. Солодовська, Київського – О.А. Букреєва, княжна О.А. Друцька-Соколинська, А.В. Жекуліна, графиня М.Ю. Ігнат'єва, Е.Ф. Левіна, Одеського – М.Станишевська,

Полтавського – Н.А. Сердюкова, Т.М. Чарторижська, Херсонського – баронеса А.М. Гревениць, Чернігівського – О.А. Матвіїва, Харківського – О.М. Акишева, Г.К. Левицька та О.М. Стрельникова. При цьому слід зауважити, що в центральному правлінні Тетянинського комітету не було жодної жінки. П.Гетрелл із жалем відзначав: «Жінки, виконуючи різні обов'язки ... залишаються за кадром, добросовісні, у той же час анонімні помічниці чиновників-чоловіків».

Серед перших українських громадських організацій, які мали у містах України мережу закладів соціального захисту біженців, слід назвати «Товариство допомоги населенню Півдня Росії, яке постраждало від війни». Воно було засноване в кінці 1914 р. активними діячами національної інтелігенції. Головою товариства на перших загальних зборах було обрано директора Київської філії Державного банку Я.Я. Ігнатовича, заступником – Д.І. Дорошенка. «До його складу ввійшло багато жінок, зокрема Людмила Старицька-Черняхівська, Наталя Дорошенко, Любов Шульгіна, її донька Наталія, Марія Ішуніна, що була секретаркою, Надія Ішук-Ішуніна, на яких, головним чином, і лежала вся праця. Зінаїда Мірна... проводила всю фінансову справу». Зазначимо, що вже в часи Української Центральної Ради, із серпня 1917 р. цю інституцію, перейменовану на «Українське товариство допомоги жертвам війни» очолила Зінаїда Василівна Мірна.

Серед фундаторів спілки була Софія Русова (1856–1938 рр.), видатний педагог, громадська діячка, одна з піонерок жіночого руху в Україні. В роки Першої світової війни вона працювала сестрою милосердя у військовому госпіталі, брала участь в організації дитячих притулків для сиріт. Долучилася до створення спілки і Людмила Старицька-Черняхівська (1868 – після 1941 рр.), письменниця, донька видатного українського драматурга М.Старицького, активна учасниця громадсько-політичного життя України, яка неодноразово виїжджала до тимових російських губерній, в яких перебувала велика кількість етнічних біженців-українців.

Важливу роль в організації допомоги біженцям відіграли й різні благодійні спілки. Серед інших слід назвати «дамські гуртки», очолювані, зазвичай, дружинами губернаторів, голів губернських та повітових земських управ. Наприклад, у липні 1915 р. Олена Колобова, дружина Катеринославського губернатора, започаткувала організацію допомоги прибуваючим у місто біженцям. Жінки брали участь і в роботі повітових та волосних комітетів допомоги біженцям. Місцеві вчительки, фельдшерки, сестри милосердя, дворянки та ін. працювали на різних посадах цих структур. При цьому їх кількість у комітетах була нерівномірною.

Таким чином, у роки Першої світової війни досить важливою проблемою стала проблема соціального захисту біженців, для організації опікування якими в українських губерніях діяла мережа спеціальних комітетів. Активну участь у їх роботі, безумовно, взяло українське жіноцтво. При цьому дослідження окресленого питання потребує свого поглибленого вивчення.